

© Gulda El Magambo

Mvuandulu

ya kutunga bisalu ya ku panza nsangu na kuwizana na mambu
ya kikento na kati ya ba bimvuka ya bantu yamabuala na ba radio
ya kimvuka na kizunga ya Katanga, Republique Democratique du Congo

LUBUMBASHI, 4-8 YUNI 2007

Kukufika ya masolo

Nkotolo na mambu [2]

Katanga [3]

Samu na inki mvuandulu yayi? [4]

Bantu vuandaka na mvuandulu [5]

Nkotolo na masolo [6]

Masolo ya kapu ya ntete [11]

Nkotolo na ntoto: Mambu salaka bisalu ya bam bongo ya insi yantoto na kuvindingisa bisalu ya bimvuka ya Bantu yaba buala

Masolo ya kapu ya zole [23]

Minsiku ya kunuana na ba bivonza ya kibakala na bamvutu ya kulola

Masolo ya kapu yatatu [27]

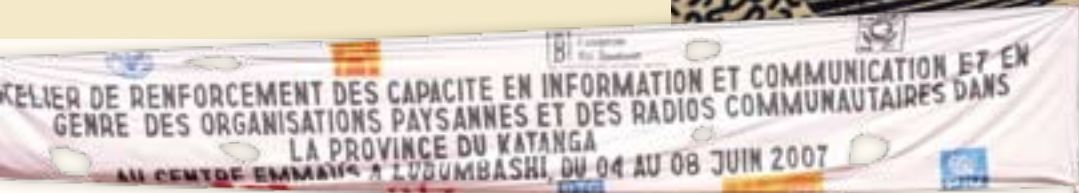
Kikesa ya bantu ya mabuala samuna kunuana na VIH/SIDA

Masolo ya kapu yayiya [33]

Kikento na kibakala na mabu yakuwizasana samuna kubongisa kisalu ya kubongisa mambuala na nkotoso ya kupanza nsangu na kuwizasana

Mfikusulu [47]

Ba nzila [48]

Nkotolo na mambu

Kimvuka na mambu ya **mvuandulu** ya kutunga bisalu ya kupanza ba nsangu nakuwizana na mambu ya kinkento nakati ya bisalu ya bimbuka ya **bantu** yaba mabuala ya beto na ba radio ya kintuadi, yina salamaka na Province ya Katanga, na République Démocratique du Congo, banda ka kilumbu ya kiya te na nana na ngonda ya juno na 2007.

Yasalamalaka na kimvuka ya Bakento na mambu ya kubongisa mabuala ya Katanga (REFED). Mvuandulu ya mambu yayi tomaka bongisa kimpangi na Projet DIMITRA/FAO, na Fondation Roi Baudouin, Coopération Canadienne, GTZ-Santé, Coopération Technique Belge (CTB), UNFPA, PNUD, CONAFED.

© OCHA DRC

Katanga

Katanga na ba mambu yangolo nandi: yakele nene mingi, ntoto na insi ya ntoto nandi kele na mbongo mingi, bantu kele na mbongo ve. Bakevuandaka konso muntu na ndambu nandi, banzila yakumanisa kufwa, makumi tanu ya ba bantu ya mpila na mpila.

Na Katanga, mutindu ya bantu ke vuandaka na mabuala, na mingi yina me tala bamama, kele mpasi mingi. Kizunga kele na kusala yonso samuna kubongisa luzingu ya kuzingila mingi, na mutindu ya mbote. Kansi bakento kele na insi ya babakala: bakele na nkotolo na kimpwanza yafioti, nanga mpe ikele ve na bisalu bakesalaka na ba mbuta ya kisalu ya bau. Nakuluta, lokola mpe bamambu ya kupanza nsangu kele fioti pe mpasi mingi nayina metala luzingu na bima ya kudia, yonso kele mpasi na kati ya kizunga yamvimba.

Nakutala kingolo ya ba kompani ya mbongo ya insi ya ntoto, yatoma zimbisa ban toto mingi yakubongisa ba ntoto ya bilanga, na yina metala bisalu ya bilanga na bantoto ke butaka diaka mingi ve. Na kisalu yayi ya bisalu ya mabanga ya mbongo, tomaka kuiza lutisa bisalu ya kusala, na mpe mbeba mingi samuna bakento samuna kukondua ya bantu fuana sala bisalu. Yinki beto kena kumona bilumbu yayi mpe luzingu ya bamama na bana, mpila mosi na VIH/SIDA me kuma mingi.

Samu na inki mvuandulu yayi?

Ba ngindu ya mvuandulu yayi yavuandaka samuna kuyika kikesa na **bisalu ya ku panza bansangu na kuwizana na mambu ya kikento** na kati ya bimvuka ya bantu ya mabwala na ba radio ya kintuadi. Ba masolo basolulaka, baponaka yau na bantu ya REFED-Katanga, samuna kusosa ba mvutu na biuvu kena kuiza:

- wapi mutindu beto lenda sadisila ba bimvuka ya bantu yamabwala na ku sala kisalu ya mbote?
- wapi mutindu beto fuana toma panza bansangu metadila mam ya luyalu na yina metadila kunuana na mambu ya kuzitisa luyalu ve?
- wapi mutindu beto lenda kotisa ba bimvuka ya mabwala na kunuana na VIH/ SIDA?
- wapi mutindu na ku tula na nzila mosi pe kulutisa ntomono ya ba radio ya bimvuka ya mabwala, lukula nzila mosi kukotisa nguizani na buala yamvimba ya Kizunga ya Katanga?

Ba mambu yayi beto kemonaka yau na ba bimonokoso ya batu ya mayele na bantu bekalaka bisalu na mabwala. Bosi mpe batalaka yau na bisalu ya bau. Konso kulupo sonikaka ba nzengolo ya mambu yina batulaka na sika mosi, na nsuka ya mvuandulu yayi.

Fi mukanda yayi kena ku baka ba ngindu nyonso yangolo ya yina beto longokaka, bimokono na ba ngindu nyonso ya mvuandulu samuna ku bongisa masolo na bantu mingi na mambu beto monaka kuna.

Bantu vuandaka na mvuandulu

Nkama ya bakento na babakala ya bizunga nyonso ya Katanga vuandaka sika mosi: Kolwezi, Kalemie, Pweto, Malemba Nkulu, Kasenga, Divuma, Tshamba, Manono, Kamina, Bukavu, Dilolo, Mutshatsha, Kapanga, Kapulula, Kipushi, Kabondo, Dianda, Kabongo na Sandoa.

Na bantu mingi kuizaka vuanda na mambu yayi beto vuandaka na bantu ke panzaka bansangu na ba radios yabimvuka na ba baina tindaka bimvuka ya bantu yaba buala.

Bankaka zietaka ti kumi yabilumbu samuna kukuma na kifulu ya masolo: Kifulu ya Emmaus ya Lubumbashi. Bakento kuizaka na bana ya bau yafioti fioti bakaka kifulu yakuvuanda samuna bana fioti, yina samuna kutoma landa masolo lutaka.

Nkotolo na masolo Diambu yakubandela na nkotolo na masolo salamaka na

Elise Muhimu

Secrétaire permanente to ntua disisi ya kimvuka ya CONAFED,
Comité National Femme et Développement

« Samuna yinki kuwizana? Yakele **samu ti** bakento ya mabuala zabisa beto mambu ya bau ya buala, ku monisa na bankaka ba mpasi ya bau, na bakiese ya bau. Yina samuna kukumina bantu yina lenda kuwa bau samuna ku pesa ba mvutu yambote na ba mambu ke vuandaka na bau. Na bankaka, batomaka **kuwa mingi** mambu yabakento yabuala, samuna mbote nyonso ya insi ya beto na inza yamvimba. »

© Dimitra

Mfunu ya kuwa masolo ya bankaka na kutula bimbuka nasika mosi

© Dimitra

Eliane Najros

Coordinatrice ya Projet Dimitra (FAO)

« Dimitra kele projet yaku **panza bansangu na nguizani** yakusala sika mosi na bimbuka yina kesalaka ksalu mosi na mabuala, samuna ku toma bongisa ngolo ya bantu ya bantu ya bilanga, mingi mingi na bakento, nakumonisa bisalu bakesala na vema yabau samuna

luzingu ya bau, na mfunu ya bau mpe mpe bongama. »

« **Kukota na kati sika mosi na kimvuka** ke katulaka mvuandulu ya ngeye mosi kaka ya bantu ya mabuala, yakemonisaka mpe kuzaba ba mambu na ba mvutu nayau, nakupesasana ba nsangu, b abima beto me toma zaba kusala, na mayela nyonso, sungula na kizunga yina kele na ksalu ya kubongisila banzila ve, yina nataka kuvuanda sika ngeye mosi yangolo mingi na bantu ya mabuala. »

© Dimitra

Nkotolo na masolo

© Dimitra

Gana Diagne

Ntwadisi ya kimvuka ya **ONU** ketalaka ba mambu ya madia na Bilanga (FAO) na RDCongo

« FAO ke pesaka mfunu mingi na mpasi ya bakento na mfunu nabau na ngeba ya madia na bisalu yabilanga na ma buala. »

« Ba masolo yayi mekuma nantangu na yau, samuna ku kuyika kikesa ya bantu ya mabuala na kisalu me tala ba radio ya bimbuka yakusadila kupanza bansangu na kuwizana samuna kubongisa bisalu ya bilanga na mabuala na kutoma kubimisa madia, yonso samuna luzitu na kati ya kibakakala na kikento. »

« Ntwadisi ya FAO tomaka monisa ke nguizana yamfunu kele na nzila zole. Yakele masolo ya kuzabasana, kansi yina ketuba muntu mosi ve. Yina kuluta mbote, samuna Bantu na mvuanduou kele mpe naya bau yakutuba. »

Mambu ya leta

mfumu
Charles Murando Nsimba

Ministre ya développement rural

« Mu banza ke mvuandulu yayi ke zibula nzila na kuyika kikesa ya bantu ya mabuala naba mfumu baponaka bau mosi na radio nab a zulnalu, nab a radios yabimvuka na Province ya Katanga. Mu kena ku bambula beno moyo na yina metala mfunu ya ba mama, na kimalu ya bau ya bayina ke bongisaka kimalu ya kukuna bilanga. Kansi kimalu yina yake zabakanaka ve, kansi beto me zaba ti bau kele ba bisadi yangolo na mambu ya kubuta mbongo, na insi yabeto yamvimba. »

Ministre vutukaka na nima yantangu nakusolula mingi na bakento nsambodia na babakala tanu, bayina kuizaka na masolo yayi.

Kimpa

Kukabwana ya masolo salamaka na ba nsaka ya Theatre ya College Nzembela, na masola yina lutaka na mvuandulu yayi, nayina metala kutubila na nsaka ba mambu ya kisi nsi yabeto

Masolo ya kapu ya ntete – Nkotolo na ntoto: Mambu salaka bisalu ya bam bongo ya insi yantoto na kuvindingisa bisalu ya bimvuka ya Bantu yaba buala

Na Katanga, mambu yankotolo na ntoto kena kusalama samuna **ba nsiku ya luyalu kele ngolo ve samuna kubongisa luzingu na babuala: nsadulu yayimbi na mutindu yakusala bisalu yam bongo ya insi yantoto**, ba mbakulu yabantu ya mabuala kele ve, bainswa ya bantu yabuala kele ve, bantoto yakusadila bilanga kele diaka ve, bisika yakusadila me manisa beba, yina kena kukitisa mimbutu ya bilanga... Bisalu ya ba kompani kesalaka bisalu ya mabanga ya yinsi yantoto kenaku bebisa bantoto, yina kena kukitisa bisalu ya bilanga.

Beto vutukila. Na ndambo mosi, beto kele na kuzaba ve bansiku ya leta (bisalu ya mabanga yantoto, yantoto na ba mfinda). Na ndambu yankaka, nguizani ya bantu nyonso na kubongisa minsiku ikele ve na insi. Yau yina yina zola Bantu ya buala bakele nakusala yau ve na minsiku ya leta. Yina zola tuba mpe ba nswa, bake talaka yau ve na konso kilumbu. Kunyafuna ba mambu mingi, na mitindu mingi: kupanza mabuala mingi, kusadisa bisalu na bisi nsi ve, mbemosolo ya bisalu yamabuala, ba ntoto mingi yakusadila kele na maboko ya ba kompani, ba ntoto mingi ya bilanga me manisaka zimbana. Yina kena kunata madia yakudia yamingi. **Beto fauna mpe zabisa ke bakento ke tomaka kota na bisalu yakubongisa kisalu ya madia yakudia na bisalu ya bilanga.**

Nkotolo na ntoto na ngeba ya madia na zunga ya Katanga – Masolo mingi ya bakento ya mabuala

Marie-Antoinette Saya

Ntwadisi ya kisasu ya bakento na kisasu ya Canada
(Coopération canadienne)

Mutindu bakento kele na nima ya bakala kele mpe imbi lukula balenda toma baka nkotolo na kutala mbote, na bambutu yabisalu ya bau ve: bake sala bisalu na ntoto kele ya bau ve; babima ya kusadila, ba ngionzokolo na bima yakukuna bakala kena kubaka na dikanda na yandi.

Bakento mpe lenda baka ba nzengolo ve. Bakemonina bakento mpila mosi bantu kesala bisalu bake futaka ve. Kana bakele bankotolo na mayele ve, na mpe bima yakusadila yantama ntama, balenda **bongisa** bisalu ya bilanga ve.

Ba mpasi ya bakento na ba buala ya Katanga kena kususila nzila ya minsiku ya impa ya **bisalu ya bilanga na bisalu ya mabanga ya ntoto**, na minsiku ya kulunda bantu na kubongisa ba inswa yabantu. Beto kele na mfunu ya kutoma kutunga ba radio ya binvuka samuna bakento toma kota na mambu ya kupanza nsangu na ku toma kukutisa mayele, na yina metala bivonza ya bisalu ya mbongo ya yinsi yantoto na ba **bivuiwu** (droits) ya bau.

© Dimitra

Gulda El Magambo

Ba mambu ke sala kusasa mbongo na yinsi yantoto ya ba kompani na bantu ya buala

Dolet Nyembo

Groupe ONE, Kimvuka ya kufiongunina bamambu na bisalu ya kubongisa babuala na bambongo

Mpisulu yambote yakubongisa mabuala na kingolo nyonso yakele nakuvuanda na mutindu yambote na kubongisa luyalu.

Bisalu ya kusosa mbongo ya mabanga

Na ntangu ya GECAMINES, bisadi vuandaka na ba lusadusu na lupitalu ya ofele, banzo nkanda ofele, SNEL ya ofele na REGIDESO, na madia ya ofele. Kansi na manima, bisalu ya ya **kusosa mbongo na insi yantoto kele mpe ya yimbi**. Tala ntente mambu yayi:

- ba bisalu ke salamaka samuna na bantu ya buala yakele kutana ve nabansatu ya bantu, samuna mutindu yakusadila yau kele mbote ve;
- kusalasana ya ba kompani na ba ONG na mutindu yakusadila bisalu mpe kele kuandi mbote ve;
- minsiku nakulanda bisalu ya ba kompani na mbebe nabantu, lukula yamesonama na Minsiku ya bisalu ya mbongo ya insi y a ntoto bakele kuzitisa yau ve;
- Ba ONG bakena toma ku kipe bau ve;

Bisalu ya kusosa mbongo ya mabanga na Bantu ya buala bau mosi

Beto me ndima ke nsosolo ya bisalu ya mabanga na insi yantoto na Bantu yabuala bau mosi.

Tomaka kitisa kimputu ya bantu, samuna bisalu yakusala vuandaka mingi, beto fuana zaba ti mutindu yakusadila bisalu kele ya yimbi na bisumbula mingi samuna mavimpi ya Bantu ya kisalu, sungula na yina metala bamama na bana kele nanima

ya bau. Beto me tuba, bialu kele mbote, kansi luzingu yabantu kele kaka na manima ya yina bazola.

Nkotolo ya kupanza nsangu kele na mfunu mingi yakubongisa ba mambu ya mabuala. Nkotolo ya kupanza nsangu kena kumonisa kimfuzi ya Bantu **na nkoto ya inswa** ya bau **na kuzitisa yau.** Kana kupanza nsangu kele ve, nguizani kele ve. Kupanza nsangu kele na kupesa nivo: Bantu yonso lenda kota na mambu, na ku toma ku kota na kati ya mambu na mutindu mosi. **Ba radio nab a zulunalu** kele mutindu yambote nakupesa Bantu mayele samuna Bantu toma **telamana mambu.**

Kuzaba ya mingi ya bisalu na mambu yabantu ya Anvil Mining, kompani ya bisalu ya mbongo na insi yantoto

David Kayombo

Mfumu ya kubongisa bisalu ya mabuala pe ntadisi ya mambu yakuwizana, Anvil Mining

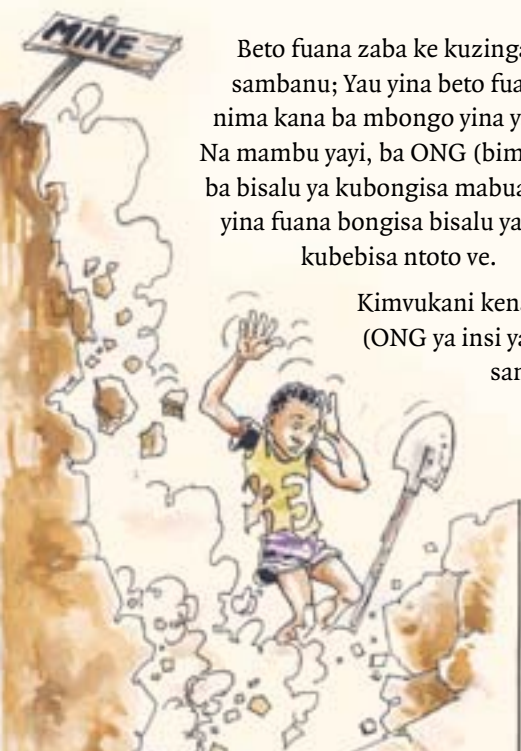
Mambu ya kikento bakele kutalaka yau na nsongolo ya mambu ya kubongisa ba mambu ya mabuala na bimvuka ya kompani Anvil Mining. Kansi beto lenda monisa ke na kati ya kompani, bakento kele mingi (kansi fioti na 1%). Mbote mingi ke Anvil Mining bongisa ntomosono ya mambu ya bamama na kati ya kompani na yandi.

Bakento kele na mabanza ya mbote ya kuvuanda na bimvuka, bau zaba ku lunda mbote mbongo nakati ya inzo. Nkento mpe kele muntu ke botuka bana, bosi mpe zaba **mbote kufuta bamfuka** ya inzo kana bakala me deva mbongo na nganda.

Mambu ya kubongisa mabuala ya Anvil Mining na kilumbu ya bubu yayi:

- 45 komites ya bisalu ya kubongisa mabuala;
- 6 inzo yamikanda batungaka;
- 2 mazandu tungamaka kena kupesa;
- 10 kimvuka ya épargne na micro-finance
- 2000 bantu yambuala bakaka bima yakusala bilanga, na kati 30% ya bakento
- Projet ya kusala maza yakunua na Pweto.

Na yina metala minsiku ya luyalu ya mbongo ya mabanga na insi yantoto, ba kompani fuana lunda kibuku ya kumi-kumi (10%) na mimbutu yabau na yina metala kubongisa mabuala. Kansi, minsiku yango ya leta tomaka monisa ve na inki mutindu « ku bongisa mabuala » na vana me **kotisa mvualangani** yanene na minsiku yina ya leta.

Beto fuana zaba ke kuzinga ya ba kompani yina kele kaka ya ba imvu sambanu; Yau yina beto fuana banda kuzaba inki beto ke sala kana na nima kana ba mbongo yina ya **mabanga ya insi yantoto meka manisa**. Na mambu yayi, ba ONG (bimvuka), fuanaka toma salasana na ku bongisa ba bisalu ya kubongisa mabuala. Mpe nakati na yau, ba kompani ya bisalu yina fuana bongisa bisalu ya bau samuna toma kulundi ntoto, samuna kubebisa ntoto ve.

Kimvukani kena kusala na kati ya Anvil na PACT-CONGO (ONG ya insi ya Amelika kebakaka ba mbongo ya USAID) samuna kubongisa ba komites ya mabuala.

Kubongama ya ba bimbuka ya mabuala

© Dimitra

Sylvestre Kambaza

Mfumu yanene ya Prefed, Programme Régional d’Echange et de Formation pour le développement

Kifwanani mosi ya kimvuka ya mbote kele ve. Kansi animateur kutindika mutindu yakubongisila kimvuka ve, kansi yandi fuana bongisa bangindu ya kunata kimvuka natuala yina kelanda mutindu ke diatila kimvuka na bisalu ke landaka kimvuka. Na yina me tala ba mbongo, mbote na **kutula minda** na kutoma **kutala ke Bantu nyonso kele kukuiza na kimvuka naba cité**

ya bau. Beto fuana mpe kusala minsiku ya kuwizasana samuna kubaka nguizani nakati ya Bantu kele nakati ya bimbuka. Yakele mbote nakukotisa ya kusangisa mbongo ya mutindu mosi samuna Bantu yonso mona ke bakele mutindu mosi.

Komite fuana kutula ntomosono na **kimvuka na kati ya bantu nyonso:** kupesa yinua na bantu nyonso, kansi bandila na bayina kena ngolo mingi ve na kati ya kimvuka – bakento, baleke – na bosu kumanisina na bayina bantu ke tomaka wila – bambuta na bantu yankaka yankuma. Bayayi yansuka ke baka ba ngindu mepesama na bayina nantete na bimokono ya bau.

Ba bimbuka yina k entama ve nakati ya bau lenda kubimisa ba **nzila ya kuwizasana samuna** nsiamusunu nakati ya bau mosi na kukutana ba mbala mingi samuna kubongisa ba mambu bampasi ya bau ya mutindu mosi. Kuyika kikesa na kati ya bimbuka kele mbote samuna luzingu yambazi.

Nsadusulu na kutombula bisalu ya bilanga na RDC

Michel Ngongo

Nkubiki ya bisalu, Division des opérations d'urgence et de réhabilitation, FAO-RDC

Na kubongisa bisalu ya bilang na babuala, na ku nuana na b abima ya yimbi ya yinsi na bivonza ke kotisaka muntu na ntoto, beto fuana toma bongisa luzingu yambote mekatuka na mambu ya bilanga, samuna kukitisa bivonza, naku nata na ntuala

bisalu beto mosi mesala nakuvuanda ve na nima ya lusadisu ya madia.

Bantu ke monina mambu yayi ndandu kele bamama na batata yina ke zingilaka na mabuala, bantu ke bakaka bambizi na nzadi, bantu manisaka tina ba buala ya bau, na bana ke kudiaka mbote, ba seko-mbata, ba inzo yina kena mbebe ya bakento na bana, ba inzo kele na VIH/SIDA, etc.

Makunzi ya bisalu ya kivuvu ya madia:

1. Kupesa lusadusu luzingu:

- kubongisa bisalu ya kusungidila, kusimba na maboko na ngolo yonso na kutala mambu ya madia ya bana fioti na kati ya bimvuka na ba bifulu ya kubongisila ba madia ya bana
- nsimbulu na maboko ya bantu kele na ngolo mingi ve.

BISALU: kubongisa ba bifulu ya kutoma fiongunina bana fioti, kubaka ba madia na bima naku sadila bilanga, kufiongunina ntanduli ya bana fioti nayina metala kudia ya bau.

2. Kukitisa kulembama ya bantu kele na mpansi yakuluta:

- kubuela ba nzila Bantu fuana kuvukila Bantu yina kena mpasi mingi na kubongisa ba kivuvu ya bau na madia;
- kutoma kusimba na maboko ntomosono ya bima ya kusadila bilanga yamfunu samuna kubaka bisalu ya bilanga toma salama nab a inzo;
- kutula mitindu mingi ya kubongisa bisalu ya bilanga na yaku tuila bibulu;
- kubongisa nkoloto na ba bifulu ya kusala bilanga;

- kunuana na ba bimbevo ya ba inti na ba bisalu ya bilanga yamfunu
- kusala kimpova (plaidoyer) samuna mambu ya nkotolo na ntoto na yina metal ba bimbuka kele na mpasi mingi.

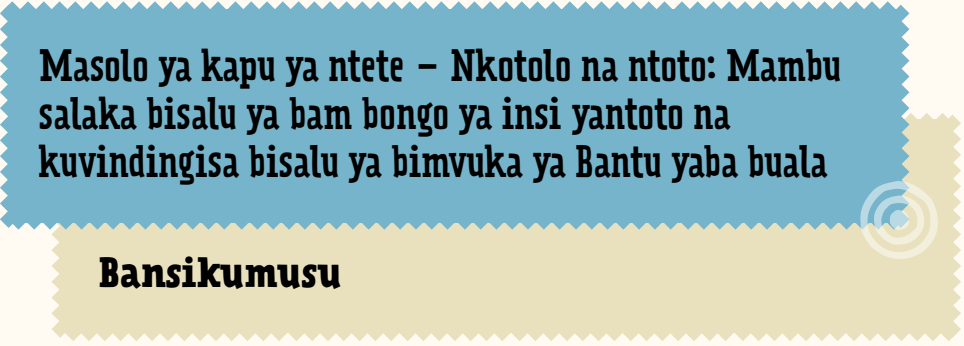
BISALU: kukabula b abima yaku sadila bilanga, na madia, kulonga na kusimba bisalu, kubongisa ba nzila ya mabuala, madia ya bana na kati ya bimbuka.

3. Kuyika kikesa na nyonso ke salama na ntangu yafioti na insi ya beto:

- kubundisa bangindu na yina metala ntomosono ya mambu ya insi yamvimba, samuna bantu yonso bamona bambutu na yau
- kutula na nzila ba ngindu (projets) yaku muangisa ba nginga na ba inti ya madiako yambote
- kubongisa bisalu ya yaku toma kubalumuna na kulunda madia
- kutoma kutunga ba nseke
- kutomisa bifulu bakesala bilanga na bisalu ya bizunga (provinces)
- kubongisa ba nzila yina kekotaka na ba bilanga ya mabuala
- kusangisa na ku tomisa mitindu ya kusadila bilanga na kutuila bibili

BISALU: kupesa maboko na bimbuka na mabuala, nsosolo na kusala diaka ba nzila ya mabuala, kubuela mayele na bimbuka, kubongisa diaka ba bilanga kesalaka banginga, kukotisa ba soda seko-mbata na bakento ya bau.

Masolo ya kapu ya ntete – Nkoto na ntoto: Mambu salaka bisalu ya bam bongo ya insi yantoto na kuvindingisa bisalu ya bimbuka ya Bantu yaba buala

Bansikumusu

Na bantu kuizaka na bisalu yai na bimbuka ya bau:

- kubongisa ba mambu ya kupanza ba nsangu na malongi: ba inswa nayina nge fwana sala ya kimuntu, minsiku ya bisalu ya ba mbongo ya insi yantoto, ba inti na ba mfinda;
- kokutisa mbote bangindu metala luzingu ya mutindu mosi, nkento na bakala: kikento, mvita ba bifu yantama ya yimbi, lukula yina ke tula nkento na manima;
- kubuela bisalu ya bimbuka na ba mabuala: ntomosono, kubuela mayeke na bima yakutoma kulundila mbongo, kuzabisa ba mbutu ya kisalu ya mvuandulu yayi na ba ndinga ya ba buala beto.

Na bantu ya société civile:

- kusala kisalu ya kuvaunda na nima ya luyalu, kunuanina ba nsatu ya ndonga ya bantu;
- kubuela mayela ya bayina ke panzaka nsangu: malongi yatoma kusala bisalu, kubongisa ba malongi ya ba radio ya bimbuka, na mvuandulu yau na ba mabuala na kumuangisa ba nsangu ya bau;
- kuyeka kikesa na ba bantu ya bisalu ya mvuandulu yayi, nabongisa bisalu ya kufila mambu na ntuala na luyalu: kutala diaka ba minsiku yaluyalu yina te kotisa ba mpasi kemonaka bantu ya mabuala.

Na ba kompani ya bisalu ya mbongo ya insi yantoto:

- kuzitisa minsiku ya insi; kotisa na bisalu na kisadisa bantu, ku lunda ntoto na nzila yambote, kusosa nkebolo yambote ya bantu na ba makanda yabau; nkubamanu yakufuana na yina metala mavimpi ina kesalamaka na ntwala samuna nkebolo;
- kubongisa kimpangi na bantu yamabuala: kunata mambu yakuwizana na ntuala, pesa bayina ke panzaka bansangu, mambu yamfunu na kubongisa buala, kubongisa ban toto yina ba kompani ke sala na yau;
- kupesa mbebe na ba ONG, ba kompani na ba bimvuka ya bakento.

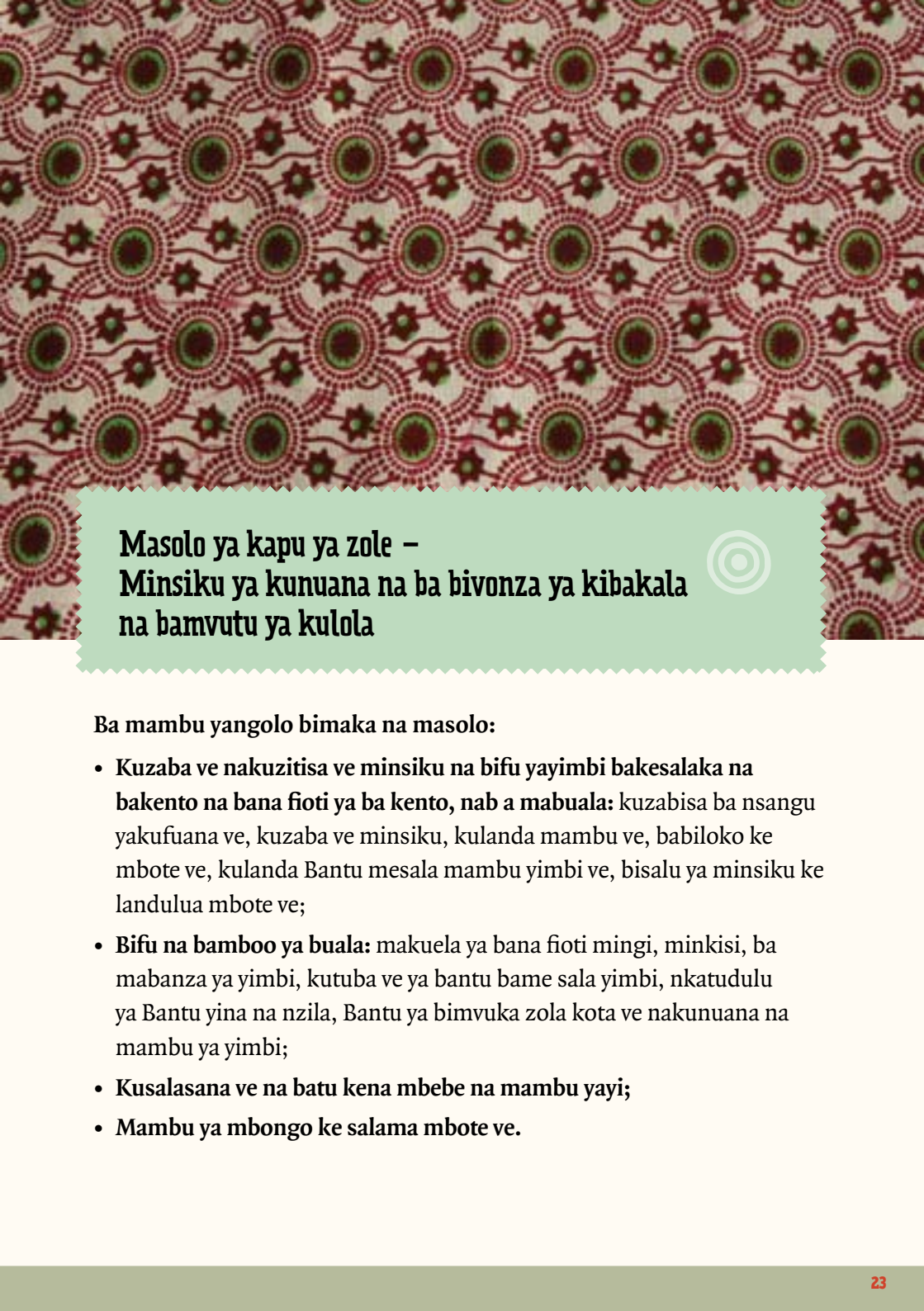
Na Bantu ya leta:

- kutala diaka ba minsiku ya insi: minsiku ya ntoto, bamfinda bam bongo ya insi yantotot, na mitinu ya kufuta Bantu yina leta mu kufua bantoto ya bau;
- kutula na nzila minsiku ya leta na samuna Bantu yonso kuzitisa yau;
- kubongisa ba nzila ya bisalu ya leta nazula ya nguizani na mabuala: ba radio ya mabuala bafuta diaka ba taxes ya leta ve, kusala mpisulu na insi yamvimba na mambu ya kupanza nsangu na nguizani na mabuala.

Ba baina ke pesaka mbongo:

- kubongisa mambu ya kupanza nsango: kulongisa Bantu yina kepanzaka nsangu, kulunda ba radio na nzila yambote, kubongisa bimvuka ya ba kento;
- kubongisa nsadulu ya bimvuka ya Bantu ya mabuala na kati ya bimvuka salaka bisalu;
- kutaninana bantu samuna kutala mbote ba luzolo ya ba bimvuka nayina metala kubongisa minsiku ya insi..

Masolo ya kapu ya zole – Minsiku ya kunuana na ba bivonza ya kibakala na bamvutu ya kulola

Ba mambu yangolo bimaka na masolo:

- **Kuzaba ve nakuzitisa ve minsiku na bifu yayimbi bakesalaka na bakento na bana fioti ya ba kento, nab a mabuala:** kuzabisa ba nsangu yakufuana ve, kuzaba ve minsiku, kulanda mambu ve, babiloko ke mbote ve, kulanda Bantu mesala mambu yimbi ve, bisalu ya minsiku ke landulua mbote ve;
- **Bifu na bamboo ya buala:** makuela ya bana fioti mingi, minkisi, ba mabanza ya yimbi, kutuba ve ya bantu bame sala yimbi, nkatudulu ya Bantu yina na nzila, Bantu ya bimbuka zola kota ve nakunuana na mambu ya yimbi;
- **Kusalasana ve na batu kena mbebe na mambu yayi;**
- **Mambu ya mbongo ke salama mbote ve.**

Kuzaba ya mingi ya ku nuanaka na bifu yayimbi ya kakento na bayina ke sala kima mos ive na RDC

Abety Bilanda

UNFPA-Katanga (Fonds des Nations Unies pour la Population)

Bifu ya mambu ya imbi kele kaka mambu ya imbi nainsi to ya mavimpi ya yinsi na kukota nsoki nakutomisa insi, lukula inswa ya mavimpi, ngolo ya nitu na intu na luzingu. Nsiku mosi yina tangaka bifu yayimbi lukula diambu yayimbi, yakota na bulu ya luyalu na ngonda ya nsabwadi na 2006, kansi samuna ba mambu mingi, nsiku yina batomaka sadila yatomaka panzana ve pe batomaka sadila yau ve.

Na ntuala ya 2004, ngolo mingi salamaka samuna kunuana na mambu yambi vuandaka na ndambu nyonso, kansi diboko pesaka ve na kulunda bisalu yina. Leta salaka bisalu na ba ONG nakati ya ONU salamaka lukula mvutu yamfunu yambote na kunuanu na bambu ya yimbi na nitu ya bakento na kusal kima mosi kelanda yau na RDC.

Mutindu na mutindu ya lusadusu batulaka: ya mavimpi, ya minsiku ya leta, ya bambongo, na ya intu ya bantu na nkebolo ya bantu.

Kusala inki?

- Bimvuka **fuana baka mabanza ya bisumbula yayi** ya kunuana mvita na bifu ya yimbi na zulu ya bakeonto na yina metala kifu yakulola;
- Ba **mfumu ya yinsi fuana sala malu** nakutala mambu yayi na kupesa na bau kubongisa mambu yayi;
- Ku kotisa ba minsiku yampa yampila na kuzititisa bisalu yakunuana na mambu ya yinsi na bakento;
- Ku Kimvuka na mambu ya mvuandulu ya kuzaba yamingi na bisalu ya justice na nkabulu ya bima kusadila bisalu mikanda na kubuela mayela na bantu ya bisalu.
- Kusala ba zandu yanganda ya mavimpi, ya minsiku na ba avocats samuna kubongisa nkotolo na minkanu samuna bayina bamekota bau nsoki.

Masolo ya kapu ya zole – Minsiku ya kunuana na ba bivonza ya kibakala na bamvutu ya kulola

Bansikumusu

Na bayina vuandaka na beto:

- mvutudulu na ntomosono ya ba mambu lutaka na mvuandulu.

Na bantu ya mabuala:

- kutunga ba nzila ya kunuanana na mambu yayimbi metala kikento na kibakala: kufunda bayina kesala bifu yina, kulembisa kuwizana ya kintuadi samuna kukotisa Mambu naleta;
- kulanda mambu na nima ya bayina ke bakaka bampasi yayi ya bifu ya kikento na Kibabakala, kupesa lusadusu na bana butakaka na mambu ya yimbi;
- Kunuana samuna nunga na leta na kutunga ba bifulu ya minsiku na ba territoires; mbebe ya bisalu ya ku panza nsangu; mbebe ya ba radios na ba zulunalu; kulongisa na kumonisa; ba minsiku, kutula na radio na ba zulunalu minzengo nakunuana na bifu yayimbi kikento na kibakala.

Na bisalu ya leta na ba kompani na bantu kepesaka mbongo:

- kukipesa ya leta na kunuanana na bifu yayimbi na kitento na Ngeba ya leta na ntungusu ya bifulu ya minsiku na territoires;
- kukipesa ya ba radios na ba zulunalu; kulongisa na kumonisa; ba minsiku, kutula na radio na ba zulunalu minzengo nakunuana na bifu yayimbi kikento na kibakala.
- kubongisa luzingu na babuala;
- kuyika kikesa na maboko: kuyika kikesa nabantu kesala na kati ya province, kusalu ya bisika mosi na ba mabuala, kutunga ba masulu yanganda na ba territoires.

CCDV
 CENTRE DE CONSEIL ET DEPISTAGE VOLONTAIRE
 AU CENTRE HOSPITALIER 8^è CEPAC-CHAI

**KWA KUJUA
 KUHUSU UKIMWI
 KARIBU KWETU!**

*Avenue CHAI, Quartier ESSENCE
 Tél. 98660425 BUKAVU*

gtz SANTE

UNICEF

PNLS

Masolo ya kapu yatatu – Kikesa ya bantu ya mabuala samuna kunuana na VIH/SIDA

Mambu bimaka:

- **mambu ya kupanza nsangu na ku monisa bivonza ya kimbevu:** kubaka mambu na ntima, kubanza mambu ya yimbi, kisi nsi yayimbi, kulameso na bantu kele na kimbevo ya VIH/SIDA, nzabulu yafioti ya statut ya kimbevo, wonga ya kuenda kikimonikisa;
- **kuvuadingisa ba minsiku ya leta na mambu ya kupanza nsangu nayina metala VIH/SIDA;**
- **kisalu yafioti yakuvuanda sika mosi ve na bampangi:** Leta, bimvuka, ONG, bantu ke pesaka mbongo.

Ba bimbuka ke pesa ve maboko yakufuana na kunuana na VIH/SIDA na yina metala bisalu ya GTZ-Santé na RDC

Aster Bashige

GTZ-Santé Bukavu

Lufimpu ya mambu:

- **VIH/SIDA kena kukota na bakento na babuala;**
- kulembambama (kele na bankokoso ya mutindu na mutindu) yakukitisa ngolo ya bantu nakukitanina na VIH;
- kulembama na bana bakento na ba mama na yina metala bifu ya kikento na kibakala yina ke kukotisa diaka maladi.

GTZ-Santé kangaka mambu yayi:

- **kubundikisa bantu** (bamama, bantuenia) na mbundani, bimbuka ya buala; kukota na kati, bimbuka ya kuwa mambu ya radio;
- **kubuela mayele** na yina metala VIH/SIDA na mutindu yakekotilaka na nitu ya bantu nakubongisa nakukotisa masolo (internet, kukabula nsangu, kusolula ba mambu beto monaka, kukotisa na kati);
- **kutula na ntuala** kukimonikisa ya konso muntu.

Bambutu: tunga ba bimbuka ya kuwa mambu ya radio; kukabula ba mabu ya ba zulunalu; mbundani ya kukabula bamasolo yakunuana na VIH/SIDA; kuzabisa bamambu na bantu samuna mambu ya bifu ya kikento na kibakala; kumonisa ngunda ya kukimonikisa; kuzabisa bakento kena kivumu naku kuenda na bifulu ya kukitanina ya mama na muana (PTME); lusadusu na ba bifulu yayi bakepesaka menga; etc.

Kuzibula ndinga na mambu ya VIH/SIDA: RDC – buela mayele (RDCcompétence)

Sandrine Ruppel

CTB, Coopération technique belge

RDC Kubuela mayele (RDCcompétence) kesadila **bisalu yakukifiongunina** mesalama na ba bimbuka ya mabuala ya ngolo na kulemba yabau. Beto fuana **tumbula ndinga** nayina metadila kimbevo samuna bau mosi kuma bantu kesala bisalu **yakusosa** nakusosa mvutu ya bau mosi.

Masolo ke salama na ntangu kimvuka me vuanda sika mosi (mumbandu, na nima ya misa, na kumanisa ya masolo). Kimvuka ke monisa na ntete ngifula yakuzaba kana VIH/SIDA ke diambu, kana yina ke mpila yina, beto ke zaba kana bantu keti luzolo ntangu nyonso nakumona luzolo yakunuana ti kimbevo? Nani kuzaba mvutu ya munganga?

Samuna bantu zaba kuvanda na ntuala ya VIH/SIDA, beto fuana:

- **kuzua ntima** ke monisa ke kimbevo kele ya konso muntu na luzingu ya beto na inzo na bisalu;
- **kutula ngolo na sika mosi** samuna ku kitisa kulemba na ba risques beto kele na yau;
- kukeba ke konso muntu fuana sala ngolo mingi na;
- **kulonguka** na bayina me zaba mingi na **kukabula** na bantu yankaka.

© Dimitra

Kimbangi: Jacqueline Naweji Kangaji, REFED Kolwezi

Jacqueline, infirmière, monisaka film na ksalu yandi na Kolwezi na yina metala kubaka kiyeka ya bana ke zingaka na balabala

Bantu sepelaka mingi nakumona Mama Jacqueline, kaka samuna kusonga mambote yambote, na yina metala yonso yambote yatubilaka bayina vuandaka na kimbevo na bana ya bau na ntangu yamvimba ya mvuandulu. Nakuseka na yandi mingi, Mama Jacqueline songaka ksalu na yandi ya mbote na konso ntangu.

© Dimitra

Ba nzo nkanda ya bisalu ya bilanga na luzingu ya bantuenia

FAO (kimvuka ya ONU ke tala bisalu ya madia na bilanga), tungaka banzo nkanda yabisalu yakusala bilanga na luzingu ya ba ntuenia na ba yinsi mingi ya Afrique, nampila yakukulula mpasi ya kimbevo ya SIDA na bantu yabuala, sungula bakento, kusadisa bayina bana me bikana bau mosi samuna lufwa ya ba mama na tata, bantuenia kele na mpasi na mutindu ya kubuela bima na bau ya ku zingila na mpe bangolo yakuzaba bisalu ya kukuna bilanga na kuzaba mbote luzingu.

Masolo ya kapu yatatu – Kikesa ya bantu ya mabuala samuna kunuana na VIH/SIDA

Bisikumusu

Na bantu vuandaka na beto na bantu ya mabuala:

- kutombula bimbuka ya mabuala: bilumbu yan ngindu na ku kukabila kuzaba ya mingi na yina metala VIH/SIDA, kubongisa mitindu ya kunuana na yau.

Ba bantu ya leta:

- kukotisa na kubondisa diaka ba mambu ya kunuana na VIH/SIDA;
- kuyika kikesa na bima yakupanza nsangu, lukula ba radio yabimbuka: kunata na ntuala na kuvuasikisa ba mambu ke luta na radio, kutunga diaka bayina kele na bifulu ya kuwa ba radios, sadila ba ndinga ya bantu kekuwaka.

**Na bantu ke pesaka ba
mbongo:**

- kubuela kikesa bisalu: ku toma kutala yina bantu kuzola mingi na bimbuka ya mabuala na bisalu ya kunuana na VIH/SIDA, kukotisa bantu yankaka na mpila mosi ba radio ya bimbuka na bifulu ya kuwa ba radio yina.

Masolo ya kapu yayiya – Kikento na kibakala na mabu yakuwizasana samuna kubongisa kisalu ya kubongisa mambuala na nkotoso ya kupanza nsangu na kuwizasana

Masolo bimaka yangolo:

- bantu ya buala ke vuandaka bau mosi;
- ba radio kena kukikotisa mingi ve na mambu mpe kele ngolo ve: ba radio na bisalu ya kusadila kele mingi ve; ba mambu ke yambote ve, kisinu ya mbongo kele fioti; mambu ya kupanza nsangu kele ve.
- bakento kele na nima mingi na kusala bisalu ya ba radio nakukeba yau;
- nsongolo ya bifu ya yinsi ketula bakento na nima;
- kifulu ya kubongisa mambu yikele ve na kati ya ba radio ya bimbuka bau MOSI.

Bamasolo talaka mambu ya kukota na kati ya ba radio ya bimbuka, kusalasana ba bisalu ya kuwizasana na ba bimbuka ya mabuala, kutunga na kupesa mamboko na bayina kena bifulu ya kuwa radio, bakento ti babakala.

Bakento na babakala ke mpila mosi ve

Marie-Antoinette Saya

Ntwadisi ya kisalu ya bakento na kisalu ya Canada (Coopération canadienne)

Biyeka yina kele ya babakala na bakento na yina metala nitu bake bokilaka yau **biyeka ya kikento na kibakala** = biyeka ya nitu.

Biyeka ya bakento na babakala me katuka na kisi nsi yabeto, mabundu, malongi na kuvuanda na inis ya beto ikele biyeka ya bikento na kibala = **yina bantu ya insi zola kusadila**.

Kuvuanda ya nkento na bakala kana yakele mbote ve yakepesaka kisambu na kubongama ya bimvuka. Ku balula nzila yayi ke sosa bakento ba babakala bafuanda mbote samuna kubongisa luzingu ya mbote na ba kuvuanda nabau. Ku balula mambu yayi kele kisalu ya babakala na bakento **na kisika mosi**.

Babakala na bakento bakele mpila mosi ve (ya kibakala na kikento) beto lenda manisa yau ve kana:

- pezo mosi ya **ba inswa**: kukabula na nzila mosi,
- kufuanisa ba **mpisulu**: yina beto lenda sala mpila mosi ba mitindu ya kuvuanda,
- **kufuanisa nzila**: ba ngindu mosi na kusala mambu yakusala,
- **lulendo ya mpila mosi na kukeba luzingu ya muntu na muntu**,
- **kubaka kiyeko na kiyeko yange mosi, kubaka kukizaba, kukota na kukeba mbote bima yakusadila** na bakento.

Mfunu ya kibakala na kinteto na mambu ya kuwizana na kubongisa insi

Espérance Bayedila

IFASIC, Institut Facultaire des Sciences de l'Information et de la Communication

Kubongisa insi yikele diambu yamvimba, **babakala na bakento fuana kukipesa na mpila mosi kele ti** kubongisa buala kele mbote na yamvimba.

Samuna kukotisa bikento na kibakala na mambu yakuwizasana, **beto fuanaka pesa ndinga na bakento**. Yalenda pesa ndinga na bakento, samuna bapesa mabanza ya bau na biuvu yina me tala kimvuka ya mvimba. Bakento na babakala

fuana vuanda **bayina kesala mambote mpila mosi bayina kena ku baka ba mambu ya kubongisa insi**.

Yakele mpe mfunu ya kutala **bamambu yina metala bakento kaka na kati**

yakimvuka: kuzaba kutanga ve, kimplutu, mpasi ya nkotolo na ntoto, ngolo kele ve na mambu ya kubongisa insi ve, bivonza ya nkento na bakala ya nkento, bivonza ya VIH/SIDA, mfwilu ya bana ya ba mama zulu na mpasi yakubuta, ngolo kele ve na ba mambu yakupanza nsangu, kukota ve na kudeva mbongo, ngeba ya mambu ya madia, etc.

Radio ya kimvuka kele nzila ke yuvula bayina ke nati ya bimvuka lukula bayina ke sala ba mambu, ba minkubiki ya bisalu et bayina ke sala bisalu ya maboko: radio kele nzila ke pesa ndinga na bantu ya bimvuka, kansi nzila ya ku tuba ve samuna bimvuka bau mosi.

© Tetshim

Kuwizana samuna kikento na kibakala na mambu ya kubongisa buala

Eliane Najros

Projet Dimitra/FAO

Mutindu ya kikento na kibakala ketala biyeka na bisalu ya bakento na babakala na ba nzila ya kulenda nakati ya bau na muntu na muntu ti na kimvuka. Kikento na kibakala ketula nzila ya bisalu na biyeka kevingila babakala na bakento ina kele yakubutukila na yakubutukila ve. Yakulenda kusoba, kansi ba mitindu ya bakento na babakala fuete bongisa ngolo ya bantu nyonso ya bimvuka.

Kikento na kibakala me salama na **yina bake sadila nge na bantu**. Konso muntu fuana ku sosa luzingu nayandi kansi mfunu ve bikento na kibakala nandi kota na kati. Yina ke monisa mfunu ya kupanza nsangu na kuwizana.

Samuna kuwizana na yina metal kikento na kibakala, beto fuana:

- kutala ba mambu yina bakento na babakala me pona na kimvuka ya bau;
- kutombula na ntuala **bifuanusu ya nkento na bakala** yina kele ya mbote, yakusuasuasan, **na ya yimbi ve**;
- kufiongunina ba mambu ya kikento na kibakala na ba biuvu yayi: nani, inki, inki ntangu, inki kifulu, na wapi mutindu;
- kusadila mambu ya kikento na kibakala na **kukotisa yau na bisalu ya konso kilumbu** samuna kutoma kupanza nsangu na **kukatula mambu ya yimbi** (kikento na kibakala ke bndaka na inzo);
- kukotisa kuzaba na ku tala nsobolo ya bifu;
- ku bongisa mambu ba me panza na kupesa **ndinga na bantu yonso, nkento na bakala**.

Kubundisa nzila ya kikento na kibakala na kutungidila na kutunga

Augusta Angelucci

Conseillère Genre, Programme des Nations Unies pour le Développement (PNUD)

Na ntangu yafioti yakutelama na nima ya mubulu kele na ntangu yamfunu na yambote **nakubongisa ba mambu yayimpa yina lenda nata beto na kukumisa babakala na bakento na mutindu mosi.**

Na RDC, nakele mbote **na kusoba minsiku ya bakala – nkento** yina kele na kati ya Constitution samuna kubongisa minsiku yampa na kisalulu ya kuzenga ba mambu, kubongisa minsiku ya ngeba, nakati ya mianzi ya nzila ya Kuyala Insi Mbote. Nayina metala ba voti, beto fuana vuanda to minsiku ya voti samuna kubaka bakento na babakala bamonika na mutindu mosi na ba paris politiques, ba mambu ya kuyala insi na yina kutala mutindu mosi, na ngolo ya bakento na kupona bamfumu.

Samuna kunuana na kimputu, beto fuana kuyika kikesa ya mambu ya kikento na kibakala na kutambula ya ba projets yina kele na nkotoso ya ba ngindu ya kimvuka, na ba bisalu yakubuela bambongo yafioti fioti. **Beto fuana kubuela ngolo ya bakento nayina kutala ba nzengolo yaku buela ngolo ya bakento bonso bantu ketubaka na ba bayina zona ve, kansi kukumisa bakento ve lukula kimvuka-mvuka ya bayina kele na kulembama.**

Kupanza ba nsangu na kuwizana ikele ve na bantu ya mabuala

Phuna Mabika Dakeini

Mbongisi ya mambu yakuwizana, FAO-RDC

Kuwizana ikele nzila yakupesa na kubaka yakusonama na yakutabana ve. Yakele kuyakisa kukabula masolo. Nzila ya kuwizana kele mfunu na bisalu yakubongisa insi. Yakele kubongisa nzila ya kusimba na maboko yakuenda na beto na ntuala, samuna ba nsangu ya ngolo yina beto kena kuingila na kubongisa mbakulu yambongo, kubongisa bisalu na luzingu ya bantu.

Kana bansangu ikele ve ba bisina kele yau yayi:

- kutota na ba mambu yankaka yakuzaba yampa;
- kukutana na kuzabana ba bantu ikele ve;
- kuzanga ya ba nsangu nayina kutala mambu yampa.

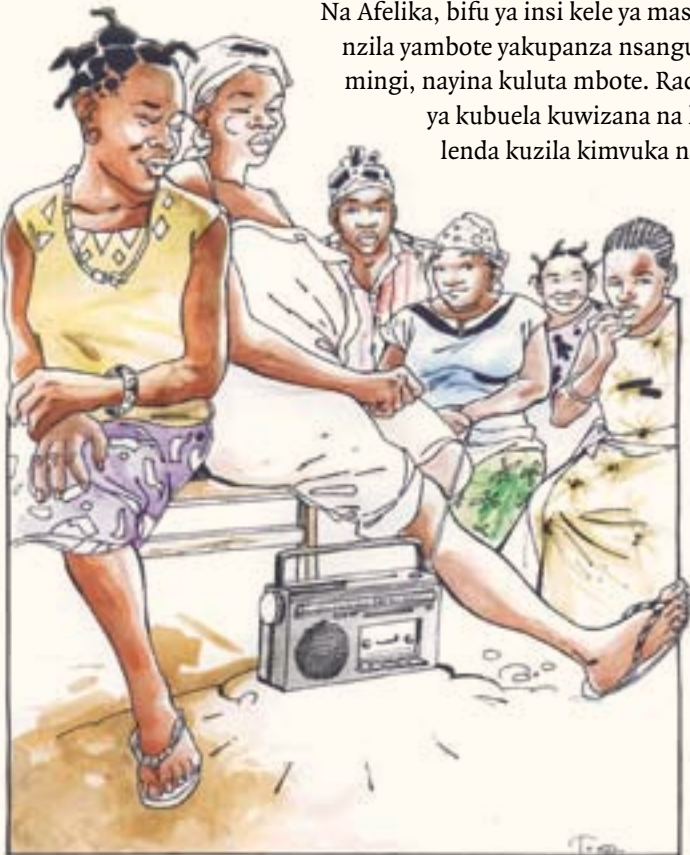
Mitindu ya bayimbi ya kuzanga bansangu: kuzaba ya mingi nayina meluta na ntangu ya voti; mpasi ya kunuana na ba bimbevo; kuzaba ba ntalu yabima ve na bazandu; kufua bima yabantu na kulola.

Beto lenda kupesa mvutu na ba mpasi yayi kana beto kusosa na nzila ya mbote: ba kupanza nsangu na bimvuka (radio, zulunalu, bimoko yafioti, television, malongi na mabuala, ...). Kusola yayi kena ba nzila mingi, mutindu bantu mekabwana, ba mbongo kele na bau, kikesa ya ku vuanda na

bima ya kupanza nsangu, ba inzo yankanda salaka muntu, bima ya inzo, ba nsangu ngeke zolaka (ba nsangu ya bubu yayi, kulongisa ba mambu ya bilanga, malongi ya mavimpi, kukabasana ba nsangu naki ya bavuidi nsi), etc.

Na Afelika, bifu ya insi kele ya masolo ya kutuba, radio kele nzila yambote yakupanza nsangu na ku wizana yamfunu mingi, nayina kuluta mbote. Radio kele nzila ya kikesa ya kubuela kuwizana na kati ya bimvuka. Radio lenda kuzila kimvuka na kusuama, kuzoba na yina metala ba bifulu ya bamfumu ya buala.

Mfunu ya kutula na réseau ya ba radio ya mambuala na ba bimbuka yantu kekuwaka radio samuna kubuela nkoloto ya bantu yababuala na mansangu na kuwizana

Jaime Almenara Merel

Inzo ya kusosa mayele pe kulongisa bisalu ya bilanga na mabuala, FAO

Na kuzanga ya ba panzi nsangu, na yina me tala kukota ya ba zulunalu na television), radio ikele nzila mosi kaka na bantu nyonso lenda kubaka bansangu nakukebisana, kupanza nsangu nakukubika bantu yamabuala.

Bamfunu yakuzabana ya bau ikele: kusadila ba ndinga yabuala, kusadila ba nsangu mekatuka na ba santu na kinsisi ya bantu ya kimvuka, mutindu ke kotisa bisalu mingi ya ntomosono ya insi na mbongo, bantu na kisi nsi yabeto.

Kana beto baka yau mosi mosi, ba radio lenda nakunuana na ba mpasi yonso yakisalu – mambu ya luyalu yangolo, mpasi yambongo, ya bantu me zaba bisalu... – samuna ku zinga na kubonga, samuna kusala na mbote ba bisalu ya bau. Yau yina beto fuana vuanda na na kati ba radio ya mabuala. Ba radio yina kele na bifulu ya kukutana, kuvukana, nakusolola.

Ba radio ya bimvuka na ba bantu ke kuwaka ba radio yango

Adeline Nsimire

Samwaki, Sauti ya Mwanamke Kijijini

Babima yakusadila bisalu ya kupanza nsangu na kuwizana ikele ve na mabuala. Yina ke kukanga ntomosono ya bakento et kele kubebisa kubongisa insi. Ba radio ya bimvuka lenda kusala kisalu yina nambote. Ba mitindu yankaka ya kupanza nsangu kele mbote ve samuna bakento, kansi yankulenda ku kotisa nsunga na ngolo ya bakento naku kuiza, sungula na ba radio.

Kifulu yakuwila radio lukula kimvuka ya radio club kele kimvuka ou kimvuka yabayina zola ya bantu zola kutanga, kuwa, na ku solola, kukuzonza na kusala bamambu. Yakele mfunu naku tombula masolo na kubaka ngolo yakubongisa ba nzila ya luzingu ya bantu kele nakaki ya bimvuka ya bau. **Yakele kusadisa bantu nakubakusa ba masolo mpe kutelamana yau.**

Nakukatukaka na ba bifulu yakuwila radio ke pesa nzila **na nkento ya mabuala** na Sud-Kivu yaku zibula ndinga samuna kutubila bisalu mesalama na ba mpasi yayau, na kutombudila mutindu nayandi yakubanza **na biuvu yina** ya ntomosono ya insi, naku benda babakala na bakento yabuala nayandi à kuvuanda kisika mosi samuna kukanga nzila na kumuangasana ya VIH/SIDA.

Na Sud-Kivu, **bakento ya mabuala na bapanzi nsangu** ya ba radio yabimvuka, na masolo lutanaka na ba bisika bakekuwaka radio, **babongisa ba mitindu ya mpila mosi** samuna kutombula ntomosono ya buala nakutunga **mitindu ya masolo na kupanza nsangu**. Na nima ya febuali 2007, bifulu ivua yakuwila radio zibamaka na maboko pesaka Dimitra tina Fondation Roi Baudouin.

© Dimitra

Ba mitindu ya ba ya émissions radio

Jaime Almenara Merel

Inzo ya kusosa mayele pe kulongisa bisalu ya bilanga na mabuala, FAO

Ba mitindu ya kupanza bansangu na radio yakele mingi: ba nzila yamuntu nyonso, ba sketches ya radio, ba magazines, kufiongunina mamabu, masolo, flash ya kupanza mambu, fi programme yafioti, kuyuvula biuvu na bantu, na malongi.

Kusosoa bamambu, ku yonzika yau, nakutula yau na radio na bapanzi ya nsangu. Ba mitindu ya ku yonzika ba nsangu ikele yau: kuyuvula bivu, kutubila ba nsangu, compte-rendu, kufiongunina. Konso mutindu kele ba nzila ya yandi. Kuyuvula babiuvu ke ina bakesadilaka mingi.

© Tershini

Nkotolo na mambu yakupanza bansangu na yina metala bisalu ya bilanga na mavula na ndambu ya mavula na kuzaba ya mingi ya HUP-FAO

Grégoire Mutshail

Conseiller ya salu bilanga ya ndunda ya Projet HUP na Coordinateur ya province ya Service National ya maboko na kusalu ya bilanga ya ndunda na mavula na ndambu ya mavula (SENAHUP), na Lubumbashi.

Kutula nsonso ya Projet ya kukana bandunda ya ba mbanza na ndambu ya ba mbanza kesala **nkotolo yangolo na kusangisa mutindu na mutindu ya kusala bilanga** samuna ba mazandu vuanda yakufuluka na bima yakudia na **kuzibula bisalu na ba mbongo** samuna bantu yina kesalaka bilanga na ba mbanza na ba nima yabambanza, na yina me tala babayina kele ve na ba mbongo mingi, lukula bakento na ba ntuenia. Kutala mambu yina kele kubongisa **ngeba ya madia**.

Projet HUP kele kusala ba **mambu ke monana na bakento yina ke salaka bilanga ya bandunda**. Yandi kesalaka samuna bau ba kuvukasana ya ba nsangu na malongi yamutindu na mutindu (kubongisa maza, kusadila ba nkisi, kutomisa bisalu yakuna bilanga, kuteka, kudeva ba mbongo, kubongisa madia yaba bebe, etc.). Yandi ke **tunga ba nzo nkanda na bilanga na kati yabisalu ya bilanga ya ba ndunda**. Mfunu nayau ikele yakutombula bisalu ya bakento nayina me tala ntomosono ya bantu nakuba mbongo na ba makanda, en yina metala mingi bakento.

Nayina me tala na mitindu ya kuwizana, **radio** ke bikana nzila kuluta ngolo, yakele ntalu mingi ve kukumina bantu na kupanza nsangu na bantu kesalka bilanga ya ndunda kansi bayina ke vuanda mosi mosi. **Nsangu yakusonanma na portable ikele nzila yamfunu** samuna kupanza nsangu na ba ntalu ya bima na mazandu na mutindu yakena ku tombuka na mazandu.

Masolo yayiya – Kikento na kibakala na mabu yakuwizasana samuna kubongisa kisalu ya kubongisa mambuala na nkotoso ya kupanza nsangu na kuwizasana

Bisikumusu

Na bantu kuizaka na masolo:

- kutunga kifulu ya masolo na ba radio ya bimvuka na bimvuka ya bakento yababuala na mpila yakutoisa na ngolo na ba masolo na kimvukani.
- kuyika kikesa mingi ya nkento a buala na ba lmamabu: kupesa yandi ba nzila yakutumbudila ndinga (radio, na bifulu yakuwila radio), kukotisa nkento na nsadulu ya bisalu ya radio, kutoma kufionguniana na liste ya mambu bake tubila, kutombula ba bisalu na mambuala;
- kusala ba masolo na ndinga ya kisi nsi;
- kubongisa na kutombula mutindu ya kinto na kibakala na ba mambu ya ba radio ya bimvuka; kupesa maboko na kukotisa ba bifulu ya kuwa radios na kati bisalu yina batento lenda sala mpe.

Na ba kompani ya leta na ba kompani privé:

- kuzitisa minsiku ya leta: liberté de lapresse, ba inswa ya bantu, ba inswa ya nkento, kukota ya mbote na bisina ya kupanza ba bisina;
- kubongisa ntungualu ya ba radio ya bimvuka na bisika ya kuwila radio;
- kupesa ba mbongo na ba radio ya bimvuka.

Bayina ke kupesa mbongo:

- kupesa lusadusu na ntomosono ya bisalu ya bantu ke sala bisalu yayi: kutunga kifulu ya kuvukasana na ba radio ya bimvuka na bisalu ya bakento na mabuala;
- kupesa maboko ya mbote na ba radios yabimvuka mpe ti na bisika yakuwa ba radio na mambuala.

Mfikusulu

Ba nzengolo yayi yanene ya kuvukasana yai yau yayi:

- **Nkotolo na malongi na kupanza bansangu:** kutomama kumonisa minsiku, ba nsangu na minswa ya bantu, na VIH/SIDA, kutula na nzila bisalu ya kupanza nsangu na kuzasana na mabuala.
- **Kuyika kikesa:** na ba bimvuka ya mambuala, ya bisalu ya minsiku, kuwizana na ba ndinga ya insi, malongi ya bakento ya mabuala et kulonguka kutanga ya bau.
- **Kunuanina muntu kununga na kukota na kati na bisika nyonso:** (bisika na buala, na bisika ya bizunga na insi yabeto, na insi yamvimba na kati na nonso) na bantu nyonso ketina mambu yayi (bamfumu ya mabuala na kisi nsi, banganga nzambi, bimbuka ya ba ONG yakupesa mamboko, leta, bantu kepesa mbongo, etc..) samuna mambu salama.
- **Kukota na bimvuka yamabuala:** kuyika kikesa na kuvuanda ya bantu nyonso, kuyika kikesa ba masolo, kutunga bisalu, kutala, kuvukasana na bisalu.
- **Kukabula mayele:** kuvutula yina beto me zaba na ba nzila nyonso na kupanza konso nsangu yampa.
- **Kutala na mbote nyonso mambu ya kikento na kibakala na mitindu nyonso.**

Ba nzila

REFED-Katanga, Réseau Femme et Développement

Bernadette Kapend

491 av. Likasi, Batimant Labo Médical

Lubumbashi, RDC

TÉL : + 243 81 81 52771

E-MAIL : refedkatanga2002@yahoo.fr na b_m_kapend@yahoo.fr

CONAFED, Comité National Femme et Développement

Elise Muhimuzi

Avenue Mutombo Katshi 7

Commune de la Gombe

BP 5.744

Kinshasa, RDC

TÉL : + 243 99 9918406

E-MAIL : conafed@ic.cd

**Na contact na mambu yankaka,
beno sonika na bantu ya Dimitra na Bruxelles:**

Dimitra

Eliane Najros, Coordinatrice

21, rue Bréderode

B-1000 Bruxelles

Belgique

TÉL : +32 2 5490310

FAX : + 32 2 5490314

E-MAIL : dimitra@dimitra.org

Kimvuka na mambu ya mvuandulu ya kutunga bisalu ya kupanza ba nsangu nakuwizana na mambu ya kinkento nakati ya bisalu ya bimbuka ya bantu yaba mabuala ya beto na ba radio ya kintuadi, yina salamaka na Province ya Katanga, na République Démocratique du Congo, banda ka kilumbu ya kiya te na nana na ngonda ya juno na 2007.

Yasalamalaka na kimvuka ya Bakento na mambu ya kubongisa mabuala ya Katanga (REFED). Mvuandulu ya mambu yayi tomaka bongisa kimpangi na Projet DIMITRA/FAO, na Fondation Roi Baudouin, Coopération Canadienne, GTZ-Santé, Coopération Technique Belge (CTB), UNFPA, PNUD na CONAFED.

Mukandayai me samala na mbongo katuka na Coopération Canadienne pe na Fondation Roi Baudouin.

Le Projet Dimitra bénéficie du soutien financier du Service Public Fédéral des Affaires Étrangères, Commerce Extérieur et Coopération au Développement (DGCD) Belgique et de la Fondation Roi Baudouin.